

HALLER JÁNOS ÉS A HÁRMAS ISTORIA.

Haller János *Hármas Istoriája* a magyar népnek, hosszú időn át, igen kedves olvasmánya volt. Időrendi sorozatban nem a Poncianus után következik, mert a kettő közé több mint száz esztendő esik; de mivel ezzel egyazon tárgycsoport képviselője: a keleti eredetű, középkori mesegyűjteményeké, természetes helye a hét bölcs mester mellett van.

Haller már egészen más írói nemzedék képviselője, mint a XVI. századbéli papok, tanítók, deákok. Azon főnemesség tagja, mely a protestans kor végén kezébe vette a vezérszerepet az irodalomban, s ennek rideg egyhanguságát megenyhítette. Az új sereg első tagja volt Balassa Bálint, egyszersmind a szerelmi lyra legelső képviselője irodalmunkban. Utána egész serege következik a főuraknak, hadvezéreknek, államférfiaknak, szentelt vitézeknek, vármegyei tisztviselőknél, kik historiát és korrajzokat írtak, mint Kemény János, Bethlen Miklós, Tököli Imre, Apor Péter és Cserei Mihály; vallásos könyveket, mint Apafi Mihály, Eszterházi Miklós és Rádai Pál; költeményeket mint Zrínyi Miklós, Gyöngyösi István, Lisztius László, Rimai János és mások. Ez előkelő írói gárdába sorakozott Haller János is, kinek teljes címét a *Hármas Istoria* egy bevezető verse így mondja el: «Tekintetes és Nagyságos Hallerkői Haller János, Kegyelmes Császár és Koronás Király Urunk ő felsége Erdélyi Gubernium Tanácsa, Thesaurariusssa, és Nemes Torda Vármegyének fő-ispánja, igaz fia Hazájának.» A nürnbergi eredetű régi nemzetség melyből származott, nemcsak az ő utódaiban, hanem korábban is mutatott összeköttetést az irodalmi élettel. A családnak egy tagja a XVI. század elején könyvnyomtató volt Krakkóban; Jánosnak egyik testvére, Gábor a török politikának egy ideig

fejedelmi jelöltje, s utóbb áldozata, naplót írt, melyet Bethlen Farkas használt. Maga János egy nagy csapás által lett íróvá, mely benne a politikust érte. Azon párt tagja volt, mely ellenzte Teleki Mihály terveit, ki fegyveresen akart beleavatkozni a magyarországi bujdosók ügyébe a császár ellen. A hatalmas miniszter egymásután tiporta össze a kik utjában állottak: 1674-ben Bánffi Dénest, utóbb 1678-ban Béldi Pált. Ennek bukása, török földre menekülése, s ártalmatlanná tétele után történetekről így ír Cserei: «Minekutánna Béldi Pál Jediculában vetteték, már egyedül ülven Teleki Mihály a polczon, senki ellent szólni nem mervén, a fejedelmet arra ingerlé, hogy a kik Béldi Pállal egyetértettek, megfogassa, és megnótáztassa. Fogarasban azért országgyűlése lévén, a Bánffi Dénesen kezdett törvénytelen uton megfogdosának az urakban: Haller Jánost, Kapi Györgyöt, Dániel Istvánt, Lázár Istvánt, és megnótázták őket. Kik között Kapi György, s Lázár István rabságban halának meg Dévában. Dániel István sokáig raboskodék, nyolczezer forintot fizetett sarczában, úgy szabadula meg; az jámbor istenfélő kegyes úr Haller János négy esztendő mulva szabadult meg.» Ugyane zenebonának volt áldozata az irodalom emberei közül Paskó Kristóf is. Maga Haller fogságából menekülése után, a köz dolgokban még nevezetes szerepet játszott. Ismeretes bécsi követjárása, s az ő nevéről nevezett conventio, melynek megkötése után a beszterczeiek üdvözlő költeménnyel tisztelték meg. Életét közhivatalokban és tisztességben töltötte, melynek a buzgó, de nem türelmetlen katolikus főur irányában a vastag nyakú Cserei is kész szívvel ad kifejezést. Politikai szereplésére a Szilágyi Sándor által kiadott Alvinczi-okmánytár tartalmaz adatokat. Mindig a császár felé húzott, s a fiatal Apafi kiskorúságának idejére a kormánytanácsba választott. Halála 1696-ban következett be, egy évvel fő munkájának megjelenése után.

Íróvá rabságának unalmas órái tették. De nem csupán ezek. Első könyvének, a Karenus Jakabból fordított, s 1682-ben a csiki klastromban kinyomatott *Békességes türesnek Payssa* előbeszédében lelkes szót emel a magyar nyelv műveltetésének érdekében. Buzgón mutogatja, hogy nyelvünk épen nem szegény,

hogy idegen szavai nem bizonyítják fogyatékoságát, s hogy a tudományok minden nemeire alkalmas. Kikel azok ellen, kik más nézetben vannak, anya-nyelvöket elhanyagolják, s deákoskodásukkal, kiképeztetésének, megtisztulásának útjában állanak. Ez előbeszédet közölte, s művelődés történeti fontossága szerint méltatta Jankovich a Tudományos Gyűjtemény 1828-ki folyamában. Haller nemcsak panaszkodni, de tenni is akart, s kezébe vette az író tollat. A politikai élet izgalmi után alkalmat adott neki rá rabságának hosszas pihenője. A Hármas Istoria előljáró beszédében erre vonatkozóan ezeket mondja: «Holott midőn keserves rabságban négy esztendőnél tovább nyomorgottam volna, egy házban bérekesztve, a jó Isten igaz ítéleti és rendelése szerint; valamikor a henylésre ereszkedtem mindenestől fogvást, mindenkor érzettem a pokolbeli ellenségnek körülöttem munkálkodó veszedelmes mesterségét. Hogy azért kettős veszedelemre ne jutnék; tudniillik mind világi, s mind pokolbeli nyomoruságot ne kellessék szenvednem, mellyet hamar az nyakunkba ránt a kísértő, legkönnyebben pedig a henylés által, ha éjjeli nappali szüntelen való strásálással nem vigyázunk, s gondot nem viselünk magunkra. Így azért hogy vesztég heverve ne vesznek el, munkát igyekeztem adni únalmos elmémnek. Találtam azonban egy igen régi szakadozott könyvetskére, mellynek nyomtatását is nehéz vólt el-olvasni, mind a régisége, mind nyomtatása miatt; mivel abban az üdőben, mellyben azt a könyvet öszveszedték, és rajta munkálódtak, még az a közönséges nyomtatás böttü, mellyel most szoktunk élni, fel nem találattott volt. Látván abban régi jeles dolgokat Deák nyelven, azt kezdettem Magyar nyelvre fordítani, itéletem szerint mind badgyatt szíveknek gyönyörűségére, mind dicséretes dolgoknak el-követésére, szép serkengető példákat szemlélvén azon munkában, mellyeket mások felett az iffiuk gyanánt (így) vehetnek szemek eleibe.» A régi, szakadozott könyvecske, mulattató és tanulságos példáival, úgy látszik, a Hármas Istoriának középső részére vonatkozik melyhez Haller utóbb csatolhatta a két szélsőt. Az egészet, mint a Trojához irt előszó bizonyítja, fogságának utolsó évében készítette el, s csak tizenkét év múlva, 1695-ben adta ki Kolozsvárott. A közügyek izgalmi

között, melyek magukkal ragadták, nem ért rá foglalkozni vele :
 öregsége nyugodtabb napjaiban vette ismét elő és adta sajtó
 alá. E kiadás kétszáz év előtti könyvnyomtatásunknak egyik
 méltó büszkesége. Az «Erdélyi Féniksz» «magyar Elzevir:»
 Misz-Tótfalusi Kiss Miklós nyomtatta hollandi papirosra
 maga metszette betűkkel. A családi czimer rajza is díszíti a
 könyvet, melynek elején, a kor divatához képest magasztaló
 versek, s egy ajánló levél olvashatók az író testvéréhez,
 Hallerkői Haller Pál, küüllővármegyei főispánhoz. Utóbb
 többször nyomtatott újra; Toldy (a Magyar Költészet Történe-
 tében) hat-hét kiadását említi; míg Szabó Károly csak kettőt
 jelöl meg: az 1731-ki és 1767-ki pozsonyit.

A munkának mindahárom része a közép-kor egy-egy hí-
 res könyvét foglalja magában. Az első Nagy Sándor, az utolsó
 a trójai háború regényét, a középső pedig a rómaiak viselt
 dolgait, azaz a Gestákat. Amazt Haller egy, Liber Alexandri de
 proeliis című könyvnek 1494-ki strassburgi kiadásából merít-
 tette. E regényes jelmezű Sándor-legendáknak, melyek az egész
 középkoron át számos változatban forogtak, közös forrása-egy
 görög munka volt, mely Kallisthenest hirdette szerzőjének.
 Müller Károly (Bibliothèques des auteurs grecques, Paris,
 1846) e hamisítvány eredetét az első Ptolomaeusok idejében
 keresi Alexandriában. Tartalmának legnevezetesebb részét
 perzsa mondák teszik, melyeknek hajdan kedvelt hőse volt a
 görög Iszkender. Európa nyugotán is jókor elterjedt egy latin
 fordításban, mely alapját képezte számos verses elbeszélésnek,
 küztük 1184-ben a francia Lambert li Corsénak, melynek az
 alexandrin vers nevét köszöni. E deák regény, számozott rövid
 capitulumaival, a történet képében jelenik meg; de valójában
 mesébb a mesénél. A keleti és középkori regevilág egész fan-
 tasztikuma helyet talál benne, s körülveszi Nagy Sándor alakját,
 ki emberfölötti hatalommal lép föl. India való csodáival nem
 éri be a krónikás. Elmondja mint veszi be a hódító a dúsgazdag
 Porus király városát, melyben drágakő- és gyöngy-termő szőlő-
 tőt s éneklő arany madarakat talál; mint jön össze amazonok-
 kal és sárkányokkal, mezítelen barlanglakó bölcsekkel és szakál-
 las asszonyokkal, emberevőkkel és óriásokkal, fénikszekkel és

mindenféle csoda-állattal; mint jut a napnak arany házába, hol a nap és hold mindentudó fái megjövendölik kora vesztét; mint emelkedik fel griffmadarak által vont kocsián az égig, s száll le üveg hordóban a veres tenger fenekére, s miután kelet isteneivel is találkozott, mint esik áldozatául Antipater mér-gének.

Ilyenféle a harmadik «istória» is mely Troja veszedelméről szól. E munkának ép úgy, mint a Sándor mondának, régi, a római császárok idejében készített apokryph könyvek szolgálnak alapjául. Keletkezésök, illetőleg fölfedeztetésök meséjét maga Haller így mondja el bevezetésében: «Ennek a História-nak igazságára ilyen formán találtak; hogy az emberek régen-ten hosszas emlékezeteknek meg-maradására nagyobb pompát illet követtenek temetésekben, hogy midőn testeket meg-éget-ték s porrá tévén, egy edényben a földbe börtös sirba tették volna; olly égő tüzet-is talált völt fel az emberi okosság, mely a lámpásban sok száz esztendőig meg-maradott, el nem alutt; sőt azt örökké tartó tűznek hitták, és temetésekben a Nagy embereknek olyan tüzet-is tettenek-bé, a ki mind tartott addig, míg új levegő-ég nem érte. Ilyen temetése Görög Ditisnek Dares Frigiushnak Trojai vitéznek, kik mind ketten jelen voltak a Trojai hadban, s az egész Trojai História-t igazán és rendezen le-irták magok táblára és magokkal azon táblákat-is el-temették; kiknek teremtésekre a tűz világról Athenásban rátalálván, rátaláltak az irott táblákra is.» A hamisítvány körülbelül Nero idejében készült s egész irodalmat indított, mely mellőzött mindent, mi a görög mythológiára, az istenek harcára vonatkozott s a trójai mondakör alakjait és eszmé-nyeit egészen a romantika szellemében mutatta be. E változat szorította háttérbe Homért. Földolgozásai közül legjobban elhiresedett Colonnai Guidó, «Messana város Birájának» munkája, melyet az 1287-ben a salerno püspök kérésére irt. Ezt fordította le Haller. A regény az argonauták hadjáratával kezdődik, melybe bele van szöve Medeának a felelmes varázslónő-nek romantikus epizodja. A görögök elpusztítják Troját s Laomedon király foglyul esett leányát, Exiónát, Hercules rab-nótl ajándékozza Telamonnak. Priamos új fényes várost épített

s vissza akarja szerezni testvérét. Ebből az okból indul meg Paris Helena elrablására, kinek váltságul kell vala szolgálnia Exionáért. A bosszuálló görögök azonban haddal jönnek Troja ellen s tíz évig ostromolják. Húsz harczot vívnak, legelső hőseik elesnek; de a város birtokába utoljára is csak Antenor és Aeneas árulása által juthatnak. A fa-ló képviselte katasztróf után a történet a görög fejedelmek balvégzetű hazatérésén végződik. De minő uralkodók, minő vitézek ezek! A görög monda machinája varázslattá, hősei középkori lovagokká, asszonyai várkisasszonyokká változnak. A Priamus által épített Ilion, égis nyúló tornyaival, sétáló galériáival, kristály oszlopaival és elefántcsont falaival: az ismeretes tündérvárak egyike. Thersites törpe, Hektor és a többiek kifogástalan lovagok. Az Akhilles is, ki sohajtoz és könnyeket hullat ellenségének, Priamus királynak, szép leányáért, Polikszenáért s szerelmének esik orgyilkos fegyver által áldozatává, midőn kedvesét látni Trojába megy. Ime a középkor szelleméhez, divatához idomuló antik világ. És a szegény Haller előbeszédjében úgy állítja elénk az egészet, mint az oknyomozó, egyedül hiteles történetírás példáját. Előadása is egészen e felfogáshoz látszik simulni. Nem a bibliai ünnepélyesség jellemzi, az egyházas stíl merev komolysága nála megenyhül, szűk volta kiszélesedik. A történeti előadás komoly és nyugodt lassúsága lép helyébe. Egészen azon a hangon beszél, mint korának krónikásai és emlékirat-szerzői, szélesen folyamatosan, tisztán s csak a példabeszédek magyarázatjaiban emlékeztet olykor amaz oktató, s rövid összevontsága daczára is homályos egyházas módra. Szóanyaga elég bő, rokonértelmű szavakkal könnyen és gyakran él, s erdélyies, nyílt és nyujtott hangokkal folyó beszéde mégis egyszínű. Kifejezései egyszerűek, tartalmasok s nem ritkán szépek; elárulják törekvését bizonyos purismusra, mely czáfolatúl lehetett szánva a magyar írás lenézőinek, emlékeztetve Hallernek a Payss előbeszédjében kifejtett nézeteire a magyar előadásról: «nem illendő két nyelvet összezavarni s úgy beszélni». Mondatai kerekül jól alkotottak, egymásba könnyen kapcsolódnak, hangzatosak, de a színek válogatásáról, a beszéd élénkebb menetéről, jellemző hangról, szóval az elbeszélő stíl kellékeiről szó sincs.

A minek a Hármes Istoria hírét és kedveltségét, Bod Péter bizonyítása szerint is, leginkább köszönte, az a második rész volt: a *Gesta Romanorum* fordítása. A Gesták, az olasz novellistáknak e legdúsabb forrása, klasszikai mondáknak, keleti regéknek s barátlegendáknak gyűjteménye. Eredeti szerkezete latin, mely, minden jel utasítása szerint, Angliában keletkezett. Erre nézve azonban döntő bizonyosságokat eddigelé nem talált az irodalomtörténeti buvárlat. Keletkezésére nézve legalapossabb vizsgálója, Oesterley Herman (*Gesta Romanorum*, Berlin, 1872) is csak negatív eredményekre jut. Czáfolja Wartont, ki azt állítja, hogy egy, XIV. századbeli paitoui benediktinus, Petrus Berchorius, volt szerzője; nemkülönben Grasset is, ki az egy századdal korábban élt Helinandus nevű francia barátban keresi kompilatorát. Ennek kilétére nézve legtávolabbról sem lehet következtetnünk. A gyűjtemény legrégebbi kódexe 1326-ból való s Bolognában őriztetik; nyomtatás alá elsőben 1472-ben került. Régenten csak 150 vagy 151 történetet tartalmazott, melyeknek száma utóbb 181-re szaporodott. Ennyi van Hallernél is. Forrásai: a *Kalila ve Dimna*, Petrus Alfonsus *Disciplina Clericalis*a, Barlam és Jozefát parabolái s latin krónikák és adomagyűjtemények. Nem történetet ad, mint címe igéri, hanem csupa költött elbeszéléseket, melyeknek hősei jó részt római császárok, királyok és hősök neveit viselik. A középkor szelleme antik öltözettel lép föl benne. Rómába édesget s a középkor barbár társadalmába vezet, melynek feudális viszonyai, rajongó szenteskedése s arab meséi tűznek fel előttünk. A bosszú vad kitöltései, bűnös szerelmek képei, lovagok kalandjai, szentek sanyargatásai s bűbájosságok csodái az uralkodók. Némelyik mese egészen rövid, csak néhány szóból áll, de egy-kettő, mint Jovenianus s Apollonius történetei és mások, egész hosszú históriává terjed. A XIV. század óta valamennyihez *moralisatio* van függesztve, a misztikával eltelt kor divatához képest, mely mindenben kettős értelmet keresett, s mindent a vallás céljaira aknázott ki. Erre a nem ritkán frivol történeteket s a görög *mythos*okat is, midőn például, a kutyái által szétszakgatott Aktaeonban az üldözött Üdvözítőt kereste. Haller a történeteket magukat, a középkori magyar

kifejezéssel, *példabeszédeknek* nevezi, mint Poncianus is; a moralisatiót pedig *magyaráztatnak*. Mitsem változtatott rajtok, az eredetiből vette azt a mesét is (XLLX), melyben tévedésből magyar vonatkozás van. Ez az avar monda khánját, kiról Paulus longobard krónikája beszél, Kálmán magyar királylyal cseréli föl, ki Rosinilla hercegasszonyt kivégeztette, a mért neki Sondat várát oly feltétellel adta át, hogy feleségül vegye. A magyar fordító két mesébe Balassa-strofában írt verseket is vegyít.

DR. BEÖTHY ZSOLT.

A FRANCZIA VERSTANHOZ.

Tobler Adolf, *Vom französischen Versbau alter und neuer Zeit*. Leipzig, Hirzel 1880. 123 l.

Lubarsch E. O., *Französische Verslehre mit neuen Entwicklungen für die theoretische Begründung franz. Rhythmik*. Berlin, Weidmann, 1879. XII. 522 l.

Foth K., *Die französische Metrik für Lehrer und Studierende in ihren Grundzügen dargestellt*. Berlin, Springer. 1879. X. 52 l.

Becq de Fouquières L., *Traité général de versification française*. Paris, G. Charpentier, 1879. XVI. 349 l.

Íme négy, gonddal készült, részben terjedelmes mű a francia verstanról és könnyű volna még néhány értekezést fölemlíteni, melyek szintén e kérdéssel foglalkoznak és szintén napjainkban jelentek meg. Honnan e nem mindennapi érdeklődés és munkásság? Egyszerűen onnan, mert a francia verstan — épen úgy, mint a francia nyelvtan — napjainkig teljesen nélkülözötte a tudományos alapot, melyet tehát számára meg kell szerezni, a francia nyelv zenei elemeinek és a francia vers történetének tanulmányozása által. — Nem mintha francia verstanok hiányában lettünk volna, volt ilyen elég, csakhogy a mit tanítottak, távolról sem lehetett kielégítő. A fölvetett szabályok nagyobbára úgy tündek föl, mint a költők önkényének, szeszélyének kifolyásai. A vers lényeges tulajdonságaira vonatkozólag rendesen csak azt tanították, hogy a francia verset a szótagok határozott száma, nemkülönben a cæsura és a rím